

Скрипник В. В. О начале востоковедения в Одессе (по материалам Одесского общества истории и древностей)

Деятельность Одесского общества истории и древностей была весомым вкладом в формирование востоковедения в Украине. Сформированные членами общества коллекции восточной старины и ряд научных публикаций легли в основу дальнейших исторических исследований стран Востока и развития востоковедческих дисциплин.

Ключевые слова: Одесское общество истории и древностей, востоковедение, арабистика, Ришельевский лицей.

Skrypnyk V. V. To the start of Oriental Studies in Odessa (based upon materials of Odessa Association of History and Antiquities)

The activity of Odessa Association of History and Antiquities contributed a lot to the development of Oriental Studies in Ukraine. The collections of Oriental antiquities gathered by the members of Association and a series of scientific publications formed basis for further historical research of Oriental countries and for the development of Oriental Studies disciplines.

Keywords: Odessa Association of History and Antiquities, Oriental Studies, Arabian Studies, Richelieu lyceum

УДК 930.1(477+470):792(420)"18/19"

Н. О. Зубик

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ПРО СПЕЦИФІКУ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ТЕАТРУ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті здійснюється аналіз специфіки розвитку вітчизняних шкіл медієвістів кінця ХІХ – початку ХХ ст. з проблем історії англійського театру доби Відродження та оцінка значення робіт цих науковців для подальшого розвитку досліджень з історії середньовіччя та раннього нового часу.

Ключові слова: політична культура, епоха Відродження, королівська влада, англійський театр, Реформація, п'єса, видовище, процесія, вистава, воєнний парад.

Проблеми політичної культури є в останні роки актуальною темою історичних та політологічних досліджень. Інтерес до даного питання обумовлений передусім розумінням суспільствознавцями необхідності виявлення засобів та механізмів досягнення політичної стабільності суспільно-політичного розвитку, з допомогою аналізу емоційних та соціально-психологічних зв'язків між членами політичних єдностей та формами правління. Тенденції формування нової культурної та інтелектуальної історії, а також обставини, пов'язані з роллю і місцем медієвістики в розвитку історичного знання вимусили нас звернутися до аналізу робіт дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст., що дає нам можливість по-іншому зрозуміти специфіку сучасної постановки проблеми та визначити перспективи її вирішення. Історичні дослідження з історії театру можна вважати змістовним прикладом синтезу між духовним, економічним і соціальним життям суспільства періоду, що вивчається. Крім того, на прикладі театру доби Ренесансу ми можемо прослідкувати особливості вивчення окремих проблем розвитку політичної культури раннього нового часу. Пропонований матеріал є спробою на основі вивчення історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. з'ясувати специфіку досліджень взаємин театру і влади та розвитку політичної культури в Англії епохи Відродження.

Відзначимо, що окремі роботи за такими темами, як дослідження з соціальної історії [1] та історії англійської держави і суспільства у середньовіччі [2], вже існують і зайняли достойне місце в історичній науці. Тому особлива увага приділяється працям авторів, які у контексті аналізу історії Англії здійснили низку досліджень, присвячених театру епохи Відродження та його ролі в історичному середовищі Англії тієї доби.

Розгляд історичної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. дає нам можливість вважати ці наукові роботи етапними матеріалами для сучасних дослідників-медієвістів. Маємо зазначити, що російська і українська науки на зламі ХІХ–ХХ ст. розвивалися в рамках спільного наукового простору завдяки політичній та економічній ситуації того періоду. Наприклад, багато видатних медієвістів розпочинали свій науковий шлях на території сучасної України, а продовжували його у Москві та Петербурзі. Видатний вчений, історик, академік Російської академії наук – Максим Максимович Ковалевський (1851–1916) закінчив Харківський університет, історик-медієвіст – Дмитро Мойсейович Петрушевський (1863–1942) закінчив Київський, а продовжив свій науковий шлях у Московському університеті. І такі приклади не поодинокі.

У представленій науковій розвідці на тлі широкого різноманіття проблем, які досліджувалися істориками кінця ХІХ – початку ХХ ст., робиться спроба проаналізувати ступінь вивчення питань історії англійського театру раннього нового часу, зокрема розкрити особливості театрального репертуару та його ідеологічну спрямованість, взаємостосунки влади і театру, охарактеризувати умови існування театру і розкрити суспільну сторону його життя. Наукова традиція ХІХ ст. дає можливість глибше і багатогранніше показати ці важливі історичні процеси.

Джерельна база даного дослідження різноманітна і включає роботи істориків-медієвістів ХІХ – ХХ ст. На наш погляд, праці науковців можна класифікувати наступним чином: а) конкретно-історичні дослідження; б) лекційні курси й лекції; в) рецензії; г) публіцистичні здобутки.

Історична думка вітчизняної історіографії західноєвропейського середньовіччя характеризується переважно ліберальними тенденціями. Центром розвитку цієї історіографії була Москва, де збереглися традиції видатного історика-медієвіста, декана історико-філологічного факультету Т. М. Грановського (1813–1855) і його учнів. Їхнім продовжувачем був і В. І. Герье (1837–1919), який вчився у Московському університеті в період професорської діяльності Т. М. Грановського, хоча назвати його учнем Т. М. Грановського було б вельми перебільшено, бо навіть в період свого поміркованого лібералізму він виступав проти позитивістського напрямку [3, с.307]. У 70-ті роки навколо В.І. Герье зібралася група талановитих учнів, котрі у майбутньому будуть асоціюватися з “російською історичною школою всесвітньої історії” – П. Г. Виноградов, М. І. Карєєв, М. С. Корелін. У Київському університеті в цей час починає свою діяльність професор І. В. Луцицький (1845–1918), який був одним з найвидатніших представників ліберально-позитивістського напрямку. І. В. Луцицький мав багато учнів, що в майбутньому відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної історіографії – В. К. Піскорський, Е. В. Тарле, Д. М. Петрушевський. Як зазначає у своїй роботі, присвяченій історіографії медієвістики [3], доктор історичних наук Л. О. Вайнштейн, дослідників “пітерської школи” відрізняла більша спеціалізація, замкнутість наукових інтересів. Констатуємо факти звільнення з посад двох найбільш ліберальних професорів “всесвітньої” історії І. М. Гревса і М. І. Карєєва.

На зламі ХІХ–ХХ ст. завдяки новим науковим відкриттям почала формуватися нова наукова картина світу, а також почали еволюціонувати способи, методи вивчення і розуміння навколишнього та історичного середовища. Світоглядно-методологічна криза вимагала переоцінки позитивістських принципів еволюціонізму та натуралізму. На початку ХХ ст. виникло багато нових інтерпретацій історії, кожна з яких претендувала на особливе бачення минулого. Л. Зашкільняк виділяє три провідних теоретичних напрями, які здійснили помітний вплив на історіографічну практику: 1) “нова історична наука”, яка прагнула зберегти науковий характер історії на засадах соціологічного підходу; 2) філософія історії, що привернула увагу до ролі метатеорії в історії; 3) “філософія історії життя”, яка поставила у центр розгляду суб’єктивний світ людини [4, с. 142].

Треба також відзначити ще одну особливість розвитку історичної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., це зокрема її тісні зв’язки з європейською наукою, особливо з британськими істориками. Ця близькість була обумовлена високим рівнем інтеграційних процесів у всій європейській науці. Закономірним проявом цих процесів було завершення формування історичних поглядів молодих фахівців з Росії та України у великих університетах Європи. Так, дослідник М. М. Ковалевський у 1872–1876 роках продовжив освіту за кордоном спочатку у Берліні, потім в Парижі і Лондоні, де займався у Британському музеї. Другу і третю М. М. Ковалевського по Московському університету Павлу Григоровичу Виноградову (1854–1925) за велінням долі другу половину життя довелося прожити за кордоном. З 1884 року він професор Московського університету, один із відомих представників ліберально-позитивістської історіографії, не тільки на батьківщині, а й у всій Європі. У 1902 році, після конфлікту з міністром просвіти, П. Г. Виноградов пішов з посади, з 1903 року – професор Оксфордського університету. Значну частину своїх досліджень П. Г. Виноградов присвятив історії середньовічної Англії, проблемам походження англійського феодалізму та дослідженням історії англійського манору [1]. Весь час проживаючи за кордоном, він намагався підтримувати наукові зв’язки з батьківщиною, широко відомий факт викладання П. Г. Виноградова у Московському університеті у 1908–1911 роках, як позаштатного професора. З січня 1914 року він ординарний академік Відділення всесвітньої історії, Академік РАН (1917), АН СРСР (1925). Наукову спадщину видатного медієвіста, його працю за кордоном детально досліджує у своїй статті доктор історичних наук, професор О. В. Антощенко, сферою наукових інтересів якого є вітчизняна історіографія ХІХ – початку ХХ ст. [5].

Довгий час займаючись проблемами методології історії і історіографії, доктор історичних наук, професор, дійсний член Академії соціальних наук – Борис Георгійович Могильницький, в одній із своїх робіт [6] довів, що поняття “російська медієвістика” для періоду кінця ХІХ і початку ХХ ст., мало широке значення. Воно передбачає врахування істориків, які займалися вивченням різних розділів західноєвропейського феодалізму, а також ті, чиї наукові інтереси виходили за межі середньовічної тематики, але які глибоко цікавилися цією темою і залишили оригінальні дослідження з неї.

Розглядаючи історіографію проблеми нашого дослідження, маємо зазначити, що у 1940 році вийшла книга професора О. Л. Вайнштейна [3], що є першою спробою дати систематичний загальний нарис розвитку історіографії середніх віків впродовж майже п’ятнадцяти століть. Великий інтерес до історії англійського театру проявляли вчені, що безпосередньо займалися шекспірівською темою. Так, вже в 1947 році у збірнику статей [7] була надрукована узагальнююча праця Е. Субботіної “Радянська шекспіріана 1917–1947”. За ініціативою автора роботи російських дослідників А. Булгакова [8], С. Варшера [9], О. Гвоздева [10], О. Смірнова [11] були включені у підрозділ праць, що мають більш загальний характер та присвячені аналізу та дослідженню шекспірівської епохи. З 1957 року на науковій ниві активно працює над проблемами російської медієвістики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Б. Г. Могильницький, приділяючи особливу увагу ідейно-методологічним основам наукових праць О. Савіна та Д. Петрушевського. В одному із своїх досліджень [12], намагаючись визначити сучасні проблеми історичної думки, він розкриває поняття “історіо-

графічна революція". Також він аналізує проблеми вітчизняної історіографії кінця XIX – початку XX ст., відзначаючи, що в ній склався впливовий соціально-економічний напрямок у вивченні всесвітньої історії, що акцентував свою увагу на економічному базисі в історичному процесі. У низці цих досліджень не можна не згадати роботи О. А. Анікста [13; 14] – доктора мистецтвознавства (1963), доктора літератури Бірмінгемського університету (1974), президента Шекспірівського комітету АН. Його роботи в галузі теорії та історії західноєвропейської літератури, театру і естетики, загалом знаходяться на щільному ґрунті досліджень російських медієвістів початку XX ст. У 1974 році виходить з друку праця Е. В. Гутнова "Історіографія середніх віків" [15], зміст якої полягає в аналізі загальних напрямків розвитку медієвістики другої половини XIX – початку XX ст. Із досліджень останнього десятиліття можна виділити статтю спеціаліста у сфері філософії, теорії культури, медієвіста, доктора філософських наук С. С. Неретіної [16]. Робота піднімає тему парадигм вітчизняної історичної свідомості початку XX ст. Ця стаття лише частина "Вступу" до монографії "Слово і текст у середньовічній культурі". Разом з тим, вивчаючи всю полеміку і все різноманіття філософії культури початку XX ст., вона торкається актуальних і не достатньо висвітлених в історичній науці проблем, зокрема конфліктів і політичних мотивацій зміни історичної парадигми у наукових школах початку XX ст. Також треба згадати працю доктора філологічних наук, кандидата мистецтвознавства Н. Е. Мікеладзе [17], в якій активно використовуються роботи російських медієвістів початку XX ст., у тому числі і А. Булгакова [8]. Театр в її дослідженні розглядається як найбільш спеціалізований і дієвий засіб комунікації елизаветинської епохи, а, отже, і відіграє не останню роль в політичній історії Англії тієї доби. Аналіз історіографії дає можливість зрозуміти різнобічність і складність проблеми, визначити шляхи подальшого дослідження.

Зацікавленість проблемами історії Англії починається в Росії вже за часів Катерини II. Значною мірою цей інтерес був обумовлений вступом країни на шлях капіталістичного розвитку, який визначив неминучість докорінних перетворень суспільного устрою. З погляду запозичення досвіду з історії, Англія мала непересічне значення.

У статті ми намагаємося дотримуватися хронологічного принципу викладення матеріалу, це допоможе детальніше простежити розвиток і еволюцію наукових знань з історії Англії XVI ст. серед російських медієвістів початку XX ст.

Особливе місце серед досліджень у історичній літературі кінця XIX – початку XX ст. займають наукові роботи професора Московського університету Дмитра Мойсейовича Петрушевського (1863–1942), який належав до соціально-економічного напрямку у медієвістиці. На початку наукової діяльності він відчував деякий вплив ідей історичного матеріалізму. Д. М. Петрушевський виступив як продовжувач традицій П. Г. Виноградова у вивченні аграрних відносин у середньовічній Англії. Проблеми генезису феодалізму у Західній Європі присвячені його "Нариси з історії середньовічного суспільства і держави", у дослідженні "Нариси з історії англійської держави і суспільства у середні віки" [2], Д. М. Петрушевський розглядає філософію політичної історії Англії, загальні причини політичної еволюції та аналізує розвиток держави і суспільства до кінця XIII ст.

Аналізуючи матеріали для дослідження, ми сконцентрували нашу увагу на роботах вітчизняних науковців, що розглядали питання культури доби Відродження, а в їхньому контексті заглиблювалися у проблеми розвитку театру і визначення його місця в історичному середовищі ренесансної Англії. У поглибленому вивченні англійського театру, його ролі в суспільстві, у розгляді проблеми взаємостосунків театру і влади у нашому дослідженні допоможе наука театрознавство. Ця дисципліна вивчає теорію і історію театрального мистецтва, у тому числі: драматургію, акторську майстерність, режисуру, декораційне мистецтво, театральну архітектуру. Науки про театр не існувало до початку XX ст. Її засновником став професор Петербурзького університету Олександр Гвоздев (1887–1939), що активно працював у період, який нас цікавить. За освітою він був філологом, та на той час не існувало чіткого розділу між історичними і філологічними факультетами. Докази цього можна знайти, проаналізувавши назви факультетів в університетах Москви і Петербурга, що звучать як "відділення наук історичних і словесних", так звані історико-філологічні відділення.

У науковій спадщині найбільш знаними дослідженнями О. Гвоздева є "Історія західноєвропейської літератури. Середні віки та Відродження", "Театр епохи феодалізму" та інші. Його роботи наповнені розширеною джерельною базою, неупередженим поглядом і багаті фактологічно. Вони до цього часу актуальні і перевидаються сучасними дослідниками, наприклад праця "З історії театру і драми" [10] перевидаана львівськими науковцями у 2008 році.

Хочеться виділити одну з перших і дуже цікаву для нашого дослідження працю, що складається з двох статей про англійський театр, молодого історика літератури С. А. Варшера [9]. Вперше ці статті були оприлюднені в 1886–87 роках у низці недільних читань, що влаштовувалися для молоді Спілкою Поширення Технічних Знань. У той же час вони були надруковані у журналі "Російська думка" і перевидані окремою брошурою у 1896 році, вдруге перевидання було здійснене з рецензією і критичним помітками російського історика літератури В. Мюллера. Він відзначав, що особливо цінною є перша стаття, що є спробою намалювати картину повсякденного життя англійського театру за часів В. Шекспіра. Автор ретельно зібрав факти із різноманітних джерел, спираючись і на сучасні В. Шекспіру п'єси і історичні документи [9, с.3].

Робота вирізняється яскравим словом, поєднаним з цікавою формою викладення фактажу, та має свої певні слабкі сторони. Вибрана С. Варшером форма написання матеріалу прикріпила його увагу до

певного театру “Глобусу” і вимусила викладати факти догматично. В. Мюллер вже через тридцять років відзначав, що форми тогочасного театру лише напрацьовувалися, тому вони були різноманітні і весь час у русі, поступово крок за кроком проходило становлення театру, який тепер називаємо шекспірівським, або елізаветинським [9, с.4]. Наступною слабкою стороною дослідження є неврахування приватних театрів, які на рівні з публічними відігравали не малу роль у суспільстві тогочасної Англії. На думку С. Варшера і В. Мюллера, роль публічних театрів набагато важливіша в історичному значенні, хоча одночасно вони зазначали, що навіть окремо взята шекспірівська трупа грала, як у “Глобусі”, так і в “Блекфрайерському” театрі, а це вже приватний театр. Третьою слабкістю роботи є перебільшення, гіперболізація ролі драматургії Шекспіра в англійському суспільстві тієї доби, скоріш за все шекспірівська драматургія – це типове явище ренесансної Англії, а культовим, як відзначає В. Мюллер, воно стало вже у ХVІІ і ХІХ ст. [9, с.5].

Хочеться окремо відзначити форму, вибрану С. Варшером, він детально, з усіма подробицями описує один день з життя театру “Глобус”. Особливістю цього дня є те, що в театрі під час прем'єри останньої драми Шекспіра сталася пожежа, під час якої театр згорів. Єдиний історичний недолік, за визначенням В. Мюллера, полягає в тому, що ця історична подія трапилася не взимку, як пише автор, а влітку 1613 року, конкретно в Петрів день. Цей факт не применшує наукового значення роботи, яка є одним з яскравіших досліджень російських вчених Англійського театру Шекспірівської доби.

Сам же Володимир Карлович Мюллер теж займався історією театру ренесансної доби і написав декілька самостійних робіт з цієї теми. Одна з його робіт “Драматичний театр епохи Шекспіра” вийшла з друку у 1925 році. У своєму вступному слові він пише, що намагається “охопити усю епоху” [18, с.5], маючи на увазі не лише хронологічні межі, а й історичні особливості епохи. В. К. Мюллер пов'язує драматичний підйом з економічним і політичним злетом Англії ХVІ–ХVІІ ст., а також з непереможною жадобою англійського народу до видовищ, процесій, вистав, воєнних парадів і просто бійок [18, с.12]. А самі п'єси драматургів, на думку В. Мюллера, наповнені паралелями з Ренесансним життям англійців. У п'єсах між рядків ми можемо прочитати і натяки на поведінку аристократа при дворі Єлизавети і на поведінку людини в суспільстві за певних обставин. Яскравим прикладом є п'єса В. Шекспіра “Ромео і Джульєтта”, де поведінка героїв – це лише наслідок палкої натури людей Ренесансної доби, що не навчилися ховати глибоко в собі свої думки і почуття [18, с.12].

У роздумах над розвитком англійського театру доби В. Шекспіра В. Мюллер приходять до висновку про розвиток двох гілок театральних видовищ, що змістовно розповідають про соціальне розшарування суспільства і його ідеологічну спрямованість. Перша гілка – це так звана “народна школа”, до якої належать В. Шекспір і К. Марло, друга – придворно-академічна, що почала активно розвиватися з середини ХVІ ст. Не забуває В. Мюллер і про розваги при дворі, особливо подорожі Єлизавети І, які були скрізь і всюди наповнені театральним змістом: пантомімами, живими картинами і різноманітними драматичними виставами. Особливо при дворі королеви любили “маску” і пастораль. Приклад “маски” ми можемо прочитати у тій же п'єсі В. Шекспіра, бал-маскарад у домі Капулетті, коли Ромео зустрічає Джульєтту. Сюжет маски не має значення, головне – ефектне видовище і яскраві костюми. Пастораль ще більш умовна і штучна за маску, сюжет у ній закручений між пастушком і пастушкою, на кшталт куртуазного кохання при дворі [18, с.19].

Наступною роботою, що цікавить нас, є збірка статей, написана за редакцією О. Гвоздєва і О. Смірнова “Нариси з історії європейського театру” [11], яка вийшла з друку у 1923 році. Стаття О. Смірнова “Англійський театр в епоху Шекспіра” детально розкриває особливості театру тієї доби. Автор пише, що основна різниця між сучасним і англійським театром шекспірівської доби полягає в тому, що п'єса пишеться не в тиші робочого кабінету, вона задумується не як вільне поетичне створення, яке потім чужі руки беруть і “аранжують” і “інтерпретують” на сцені. Твір створюється з початку й до кінця в театральній атмосфері, розраховуючи на наявні засоби й завдання даного театру, на побут його поточної практики [11, с.142].

На думку дослідника О. Смірнова, у театрі ренесансної доби був міцний зв'язок з глядачем. У ті часи, коли в Англії не було ще справжньої преси, театр був місцем, де люди різних соціальних статусів могли зійтися, щоб набратися новин і вражень, а головне – психологічно об'єднатися в загальному переживанні. О. Смірнов вважає, що у п'єсах того часу на підмостки виносилися актуальні події й проблеми: бичувалися модні пороки, демонструвалася сатира на сучасників, висміювалися ворожі іноземні королі, згадувалися недавні перемоги, трактувалася боротьба Реформації з папством. Прикладом того, що театр весь час був в епіцентрі важливих політичних подій є п'єса “Річард ІІ” Шекспіра, в якій при бажанні можна побачити заклики до народу щодо скинення невірного государя. Вона була поставлена учасниками змови Ессекса проти Єлизавети, в 1601 р., з метою агітації напередодні призначеного дня повстання [11, с.144].

Але загалом О. Смірнов робить висновки, що театр тягив до якогось середнього рівня розуміння з боку широкої публіки, загальний рівень якої не був низький. Саме в епоху Єлизавети спостерігається сильний підйом самосвідомості й інтелектуального розвитку серед великих мас міського населення. У цій відносній рівномірності культурного рівня, на думку дослідника, і полягає одна з характерних рис культури Відродження. Сучасний В. Шекспіру драматург Т. Деккер (у 1609 р.) мав підставу сказати про театр свого часу те ж саме, що міг би сказати про свій афінянин епохи Перикла: “Останній робітник, прокопчений тютюновим димом, має тут такі ж права, як придворний, а візник такий же голос, як і критик” [11, с.145].

Даючи подальшу характеристику театральних видовищ елизаветинської доби, науковець зазначає, що їх джерела треба шукати в придворному королівському театрі, свідчення про вистави в якому відносяться до 1490 року. У цей же час закладається посада "завідувача королівських розваг" (Master of Bevels), який є з тих пір не тільки організатором постановок і режисером, а й у багатьох випадках – і автором самих п'єс або сценаріїв. Одному з них належить почесне право на ім'я "діда англійського театру". Це Вільям Корніш, приятель і довірена особа прихильника розваг, Генріха VIII. Корніш займав цю посаду з 1509 р. до самої смерті у 1523 році. Як стверджує О. Смірнов, поряд з мораліте, п'єсами морально-алегоричного напрямку, "завідувач королівських розваг" створює дещо кардинально нове на той час. У 1514 р. в театрі ставиться драма "Тріумф кохання і красоти", у 1515 р. – "Робін Гуд", 1516 р. – "Історія Троїла і Пандори". Можливо п'єси і не були шедеврами драматургії, нам сучасникам судити важко, особливо з тієї причини, що вони до нас не дійшли, та судячи лише з назв творів, ми розуміємо, що був започаткований зовсім новий тип драми і театру. Після цього заснований Корнішом напрямок ускладнюється й почасти змінюється, але перші насіння, кинуті ним, прийнялися й принесли плоди, особливо коли пізніше все це, розвинене й переломлене, виявилось використаним на народній сцені епохи Шекспіра [11, с.147].

У своєму дослідженні О. Смірнов відзначає, що елизаветинська трагедія – скоріш за все мала конкретно політичне забарвлення. Велике значення в цьому розвитку мав релігійний момент; проблема Реформації, що активно розвивалася в цю епоху й тому відразу ж була винесена на сцену. Уже давно на підмостках почали з'являтися образи "папи", "церкви", "єресі" і т.п. Посилена зацікавленість спонукала поруч із ними вивести на сцену Лютера і папу, а за ними – і легата Пандольфа, слугу папи, і французького короля, його підсобника, і короля Джона (Йоана Безземельного), першого борця проти папства за державні інтереси Англії. За цим зразком незабаром з'явилися на сцені й інші англійські королі: Річард III, Генріх V [11, с.150].

Під час правління Генріха VIII приходить кінець вільному існуванню театального життя в Англії. О. Смірнов доводить, що при Єлизаветі центральна влада усе більш прагне прибрати театр під свій суворий контроль і опіку. Дослідник здійснює аналіз нормативних актів, за якими можна прослідкувати розвиток відносин між владою і театром. Незабаром після сходження на престол Єлизавети видає декрет, щоб жодна вистава не відбувалася в Англії без дозволу місцевої влади. У 1560 р. вона ставить умовою обов'язкову попередню цензуру п'єс. У 1572 р. видається декрет, згідно з яким усі трупи повинні бути прикріплені до міста або до якої-небудь знатної особи. Усі, хто не виконав цього наказу, оголошуються "бродячими" й мають бути скрізь вигнані. З часом "завідувач королівських розваг" (Masters of Revels) стає контролером над усіма театрами Англії. Він збирає трупи, робить цензуру п'єс, здійснює відбір між акторами. З 1574 р. завідувач переглядає всі п'єси, що передбачається поставити в Англії: жодна не грається й не видається без його дозволу. Кожна трупа потенційно вважається королівською: їм дозволяється вільно грати на стороні, але вищим визнанням їхнього існування є запрошення зіграти п'єсу при дворі, або коли сама королева побажає відвідати їхні вистави в міському театрі. О. Смірнов робить висновки, що процес завершився вже після смерті Єлизавети, коли в 1604 р. король прибрав під своє заступництво всі трупи Англії [11, с.153].

Дослідники XIX ст. багато уваги приділяли характеру стосунків між міською владою і театром: які час-то зводилися до прямої ворожості, до прагнення скоротити наскільки можливо театральну справу, а якіби вдалося зовсім викоринити її. Головних причин цьому, на думку О. Смірнова, було дві. Перша полягала в загальному морально-релігійному погляді на театр. В Англії того часу посилено розвивалося пуританство, і головним оплотом його була саме заможна буржуазія, звідки вербувалися члени міських рад. Проте з пуританської точки зору театр, з його перевдяганнями, взагалі з його "удаванням" є щось нечестиве. Більш законними були міркування іншого порядку – турбота про суспільну гігієну. Європа в ту пору нерідко зазнавала навали епідемій; бувало іноді, що в Лондоні занедужувало чумою по 30-40 людей за тиждень. У таких випадках театр природно ставав місцем рознесення зарази. З іншого боку, скупчення народу притягувало сюди чимало кишенькових злодюжок і взагалі злочинців. З усіх цих міркувань муніципалітети, на думку О. Смірнова, не прагнули зовсім знищити театри, вони хотіли вилучити їх із центру міста; так, в Лондоні театри були вигнані за межі міста, за Темзу, де вони й розміщувалися на південному березі ріки, поруч із ареною для виступу ведмедів і боїв півнів [11, с.154].

Серед цього подвійного гніту театр, міцний своєї популярністю, повинен був мистецьки лавірувати. Йому допомагало в цьому те, що між центральною владою й самоуправлінням існував антагонізм, що спонукував їх часто діяти всупереч один одному. Гноблений однієї стороною, театр іноді знаходив підтримку й допомогу від іншої. Ця боротьба виявилася корисною для нього. Епоха Єлизавети – епоха блискучого розквіту англійського театру. У той же час це епоха важкої боротьби його за існування. Попереднім нарисом О. Смірнов прагнув підкреслити не лише силу напору влади на розвиток театру, а й багатство змісту театральної драми та зростання запитів на театральні видовища, також намагався донести загальні умови існування театру, розкрити суспільну сторону його життя.

У роботі ще одного російського дослідника А.С. Булгакова [8] охоплений найблисучіший, на його думку, період англійського театру – епохи розквіту торговельного капіталізму. Праця написана під загальним керівництвом О. Гвоздева і з допомогою цінних вказівок проф. В. К. Мюллера вийшла з друку у 1929 р.

Дослідник А.С. Булгаков вважає, що театр виник для задоволення культурних потреб класу буржуазії, і що міський професійний театр є антитезою придворному самодіяльному театру феодального дворянст-

ва. Протягом усього розглянутого в дослідженні періоду (1576–1642) міський театр, на думку А. Булгакова, йде шляхом поступового зближення з “придворним театром, а в кінцевому результаті (у 1642 р.), опиняється на боці класу, що, на думку дослідника, відмирає, стаючи ідеологічно-неприйнятним для більш сильної й здоровішої частини буржуазії, якій він був зобов’язаний своїм зміцненням [8, с.5].

Розглядаючи історію театру “на тлі класової боротьби”, від епохи Єлизавети до епохи Карла І, А. Булгаков пояснює багато змін, що відбуваються в житті театру досліджуваного періоду. Вони обумовлені зміною ставлення різних суспільних груп до театру, що позначилося насамперед на соціальному складі аудиторії міських театрів. При комерційному характері театральних підприємств Лондона зміна глядача спричиняла істотні реформи, як в області драми, так і в театральній сфері. Театр виконував соціальне замовлення того споживача, якого він мав перед собою в цей момент. Зміна цього споживача природно повинна була вести й до зміни театральної продукції в цілому [8, с.141].

На підставі всіх цих міркувань у даній роботі зберігається основна установка на вивчення театрального глядача, а також приділяється значне місце питанню взаємин театру і пуритан [8, с.81], з’ясуванню ролі центральної і міської влади в житті професійного театру. Театральний будинок розглядається скоріше як зал для глядачів, аніж як сценічний майданчик; деякі важливі питання (наприклад: оформлення й організація спектаклю, внутрішній розпорядок акторських труп і т.п.) зачіпаються лише частково. Щодо цього дослідник керувався також необхідністю висвітлити ті сторони староанглійського театру, які були мало порушені в російській науковій літературі.

Слід зазначити, що праця Л. Дмитрової [19], належить до наукових робіт, витриманих у дусі марксистського методу, вона дає соціальне тлумачення фактів з історії театру і драми в окремі періоди їхнього розвитку і розглядає театр як ідеологічну надбудову, що зростає на базі продуктивних сил та економічних взаємин, зумовлених станом цих сил. Театр відбиває в собі психіку громадської людини, а цю психіку визначає частково безпосередньо економіка, а частково – той соціально-політичний лад, що зріс на ній. Окрім того, Л. Дмитрова визначає театр у “ранньокapіталістичному” суспільстві, як магічне дійство, скероване на громадську людину. Бо мистецтво намагалось примусово вплинути на психіку людини, виховуючи її як корисного члена громадського колективу. Отже, для Л. Дмитрової театр є мистецтвом мас, а не еліти, як звикли його визначати сучасні дослідники. Соціальна функція мистецтва, в нашому випадку – театру, на її думку, залишається по суті однаковою завжди, як певний засіб організації соціальної психіки і соціального життя.

Підбиваючи підсумки дослідження, маємо відзначити, що історико-теоретична думка кінця ХІХ – початку ХХ ст. мала деякі характерні особливості. Активний характер інтеграційних процесів у європейській науці позначився і на вітчизняній історико-теоретичній думці. Науковці, досліджуючи тему англійського театру доби Відродження, робили акцент на таких проблемах, як його походження та специфічні особливості діяльності. Необхідно підкреслити, що дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст. здійснили вагомий внесок у пошук та систематизацію джерел з теми “Політична роль театру в англійському суспільстві ХVІ ст.” Причому вони звернули увагу, що особливо його роль зростає під час процесу Реформації. Медієвісти початку ХХ ст. цікавили секрет успіху театральних видовищ у пересічного глядача доби Ренесансу, комунікативна роль театрів у суспільстві тієї доби. Дослідники розглядали проблеми взаємостосунків театру та влади, як королівської так і міської. Їх цікавили причини, з яких королівська влада весь час прагне прибрати театр під свій контроль, а міська – взагалі скоротити театральну справу на скільки можна, а сам театр у цей час вимушений лавірувати і виборювати своє місце під сонцем. Хоча вітчизняні дослідники і приділили багато уваги цим проблемам, до кінця так і не було вирішено, яке на справді місце займав театр у житті пересічного громадянина Англії – політичне, мистецьке, чи комунікативне. Питання, які поставили медієвісти кінця ХІХ – початку ХХ ст., дали поштовх для наукових досліджень історії ХХ ст. Таким чином, і на сьогодні перед істориками постають невирішені питання з історії середніх віків, які були порушені дослідниками ХІХ ст., наприклад, поза увагою залишаються сюжети, пов’язані з роллю англійського театру доби Ренесансу у формуванні політичної культури.

Джерела та література

1. Виноградов П. Г. Исследование по социальной истории Англии в средние века. – СПб., 1887.
2. Петрушевский Д.М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. Изд. 2-е. – Ч. 1. – СПб., 1909.
3. Вайнштейн Л.О. Историография средних веков. – М.; Л., 1940.
4. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.
5. Антощенко А. В. Архивная коллекция академика П. Г. Виноградова в библиотеке Гарвардской школы права // Россия в США: Сборник статей / Под ред. А. В. Попова (Материалы к истории русской политической эмиграции; вып. 7). – М., 2001. – Режим доступа до статті: <http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1187257>.
6. Могильницкий Б. Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиевистики середины 70-х гг. ХІХ в. – начала 1900-х годов. – Томск, 1969.
7. Субботина Э. Советская шекспириана 1917–1947 / Шекспировский сборник, 1947 / Редколегія: Бояджиев Г.Н., Загорский М.Б., Морозов М.М. – Режим доступа до статті: www.ruslib.com/SHAKESPEARE/shks_reading1947.txt.
8. Булгаков А.С. Театр и театральная общественность Лондона в период расцвета торгового капитализма. – Ленинград, 1929.
9. Варшер С.А. Английский театр времен Шекспира. – М.; Петроград, 1920.
10. Гвоздев О.О. З історії театру і драми. – Львів, 2008.

11. Очерки по истории европейского театра / Под ред. А.А. Гвоздева и А.А. Смирнова. – Петербург, 1923.
12. Могильницкий Б.Г. История на переломе. Некоторые тенденции развития современной исторической мысли. – Режим доступу до статті: www.history.vuzlib.net/book_o004_page_5.html.
13. Аникст А.А. Творчество Шекспира. – М., 1963.
14. Аникст А.А. Театр эпохи Шекспира. – М., 1965.
15. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков (середина XIX в. – 1917 г.). – М., 1974.
16. Неретина С. Парадигмы исторического сознания в России начала века. – Режим доступу до статті: www.ihst.ru/projects/sohist/papers/phil/1993/3/154-186.pdf
17. Микеладзе Н.Э. О чем трубят театральные трубы? (Публичный театр как среда и средство коммуникации века Шекспира) / Шекспировские чтения 2004. – М., 2006.
18. Мюллер В.К. Драма и театр эпохи Шекспира. – Л., 1925.
19. Дмитрова Л. З історії всесвітнього театру. – Л., 1929.

Зубик Н. А. Отечественная историография конца XIX – начала XX в. о специфике развития английского театра эпохи Возрождения

В статье осуществляется анализ специфики развития отечественных школ медиевистов конца XIX – начала XX в. по проблемам истории английского театра эпохи Возрождения и оценка значения работ этих ученых для дальнейшего развития исследований по истории средневековья и раннего нового времени.

Ключевые слова: политическая культура, эпоха Возрождения, королевская власть, английский театр, Реформация, пьеса, зрелище, процессия, спектакль, военный парад.

Zubik N. O. The domestic historiography (the end 19th century at the beginning 20th century) about specificity of development of English theatre of Renaissance

The article analyses the specificity of national schools of Medieval Studies development in the end of XIX – early XX century from the problems of English Renaissance theatre history. The role of these scientists' works in further development of Medieval Studies and early Modern Studies has been defined.

Keywords: political culture, Renaissance, royal power, English theatre, Reformation, play, spectacle, procession, performance, military parade.

УДК 94(477)“19”

Б. С. Павловський

ЮХИМ ПАВЛОВСЬКИЙ: ЙОГО ТА НАШ ЧАС (СЛІДАМИ НОТАТОК “СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА ВРАЖЕННЯ ЗЕМСЬКОГО СТАТИСТИКА”)

У своїх нотатках Юхим Павловський порушив проблеми міжнаціональних стосунків сторічної давнини, земельних володінь, школи і шкільної освіти в Російській імперії для українців. Охарактеризовані умови життя, рівень і характер освіти, етнічний склад населення, національне питання важливі для порівняння із станом цих проблем в умовах сучасної України. У статті розглядається позиція інтелігенції за умови відсутньої державної етнополітики по відношенню до національних меншин.

Ключові слова: Юхим Павловський, спогади, інтелігенція, етнополітика, національні меншини

Про життєвий шлях Юхима Павловського досить детально, звичайно в рамках можливостей існуючих джерел, вже написано журналістом Миколою Чабаном [29; 30; 31]. Юхим Павловський належав до тієї нової генерації українських інтелігентів, про яку писав потім Д. Дорошенко [9]: “Наприкінці XIX ст. виступає на громадську арену нове покоління українців, вихованих в поняттях і поглядах безкомпромісного українського націоналізму на широкій європейській основі, людей, що вже не задовольнялись самою культурною діяльністю, а хотіли добути для українського народу всю повноту національних і політичних прав, йдучи поруч із всеросійським рухом, але своїм окремим шляхом у рамках власних організацій” [48, с.546].

А що ж таке інтелігенція? В “Новому словнику української мови” йдеться наступне: “Це люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки й культури” [18, с.194]. Або інше визначення: “Це соціальний прошарок, що складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею” [19, с.15].

Юхим Арсенійович, як неможна краще, вписується в обидва ці визначення: він – людина “розумової праці”, “має спеціальні знання”; він – і “людина, професійно зайнята розумовою працею”.

Відомий англійський вчений Е. Сміт у своїй монографії “Націоналізм у двадцятому сторіччі” відзначає: “Частина інтелігенції виростає від енергійних протестів та абстрактних інтелектуальних ідеалів до розуміння історичної спільності – нації” [6, с.88]. Ці слова немов навмисно присвячені моєму дідові: у нього і “енергійні протести”, і “інтелектуальні ідеали”, пов’язані зі своєю нацією та її потребами в той конкретно історичний період.

Яка ж конкретна обстановка передувала напису цих нотаток мого діда? У 1899р. в Харкові гурток українських студентів на чолі з Д. Антоновичем заснував Революційну партію (РУП), яка з самого початку